

בס"ד

תולדות הפיצול: על ספרדים, אשכנזים ומה
שביניהם

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך: ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

הגיליון מופיע באתר 'לדעת' וכן ניתן לקבלו לאימייל מדי שבוע על ידי
שליחת בקשה. eisikovits1@gmail.com,

058-4852-443

אודה לכם אם תעבירו את העלון לאנשיכם או כתובות של נציג עלון. אשמח לקבל
הערות מחכימות ובל"נ אשתדל להתייחס אליהם. גם רשות להדפיס / לחלק / להעתיק
/ לשמור. - בשעת הצורך הרשות נתונה לאמור מהדברים שבעלון אף שלא בשם
אומרם. אבל הבא להדפיס וידפיס בשם אומרם. יביא גאולה לעולם. כמו כן יש אפשרות
לקבל כל עלון בכל שפה כמעט שתרצו בתרגום של ווארד .

החיבור הראשון הופיע במסגרת

'מפעל ליקוטי שמואל'

"זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו"

בשעה טובה ומוצלחת, בסייעתא דשמיא, רואה אור ספר חדש ומפעים

ליקוטי שמואל – חומש בראשית

לאחר שנים של עיון, איסוף, ליקוט ועריכה, יוצא לאור ספר ייחודי המאגד –סוף מעשה במחשבה תחילה
את מיטב הקטעים, המאמרים, הסיפורים והמשלים שהופיעו בעלוני פרשת השבוע בשנים האחרונות.
דברי חן ושכל טוב, שנבחרו בקפידה וערוכים בטוב טעם, כדי להחיות את הלב ולהאיר את השולחן

- מתוכן הפרקים: רעיונות מאירי עיניים לפרשיות השבוע • משלים מעוררי מחשבה •
- סיפורים נוגעים ללב • פנינים להעשרה ולהעברה בשולחן שבת

מתאים ללימוד אישי, למסירת דבר תורה ולשיחה משפחתית

ערוך ומוגש בעמל רב על ידי הרה"ג שמואל אייזיקוביץ שליט"א

כעת למכירה במחיר שווה לכל נפש –כרך ראשון על חומש בראשית

להזמנה:

<https://dash.bookpod.co.il/product/2231>

תולדות הפיצול: על ספרדים, אשכנזים ומה שביניהם

הרב מנחם פוזנר

באלף שנה האחרונות, רוב העם היהודי מפוצל לשתי קבוצות עיקריות: 'אשכנזים' ו'ספרדים'. האשכנזים בני זמננו הם יהודים דוברי יידיש או צאצאים של דוברי יידיש מהדורות עברו, ואילו הספרדים הם היהודים שמוצאם בחצי האי האיברי ובארצות האסלאם.

אף שקיימים הבדלים משמעותיים בתרבות, בשפה, בגנטיקה ובמנהגים, המשותף לשתי קבוצות היהודים גדול ועמוק בהרבה מהמפריד ביניהן. כך, יהודי ספרדי ממרוקו ואשכנזי ממוסקבה ימצאו מיד שפה משותפת בנוסחי הברכות והתפילות הזוהים בכ-95%, בקיום המצוות, בתורה וספרי הקודש הזוהים, וגם, כמובן, בשפה המשותפת: לשון הקודש.

מתי התרחש הפיצול בין העדות? מהן הנסיבות שגרמו לכך? במה הם שונים אלו מאלו ובמה הם דומים? על כל אלו, ועוד, אתם מוזמנים לקרוא במאמר שלפניכם.

מתי התפצלה היהדות לשניים?

בתקופת בית המקדש השני חי רוב העם היהודי בארץ ישראל ומיעוטו בקהילות נפרדות בחוץ-לארץ. שתי הקהילות הגדולות והמשמעותיות ביותר בחוץ לארץ, אשר שתיהן יחד היוו מיעוט גדול של העם היהודי, התקיימו במצרים, בעיקר באלכסנדריה, ובבבל (עיראק של ימינו).

שרשרת מסעי הדיכוי וההשמדה האכזריים של השלטונות הרומיים כנגד מרידות היהודים בארץ ישראל ובמרחבי האימפריה, החריבו את הקהילה היהודית באלכסנדריה וקעקעו את היסודות הקהילתיים של העם היהודי בארץ ישראל. שטחי האימפריה הרומית הפכו למרחב של סבל וחורבן עבור היהודים והיהדות.

על רקע זה, הפכה הקהילה היהודית הוותיקה בבבל לאלטרנטיבה הקהילתית העיקרית עבור היהודים. בתהליך שהלך והתעצם במשך כמעט 700 שנה, התפתחה הקהילה הבבלית למרכז יהודי עולמי שלרוב זכה לתקופות ארוכות של שלווה וחופש תחת השלטונות (הפרתים, ואחריהם הסאסאנים), במקביל למרכז היהודי שהתקיים בארץ ישראל, שבמשך רוב התקופה סבל מרדיפה שיטתית ומתמשכת בידי השלטונות (הרומיים, ולאחר מכן הביזנטיים).

הכיבוש הערבי של ארץ ישראל ובבל גם יחד, במאה ה-7 לספה"נ, פתח לראשונה את הגבולות הגיאופוליטיים בין שני המרכזים וגרם ליצירת מעין תחרות תורנית בין שני המרכזים, שכל אחד מהם התקיים סביב "ישיבה" – מוסד תלמודי ראשי שבראשו עמדו מנהיגיה הרוחניים של הקהילה. במהלך תקופה זו, ראו את עצמם יהודי התפוצות מסונפים לאחד משני המרכזים. כל קהילה הייתה משגרת את שאלותיה התורניות, ואף את תמיכתה החומרית, ל"ישיבה" שאליה היא משתייכת, כשהיא מקבלת את פסיקות חכמיה ומושפעת ממנהיגיה. עם זאת, בשל מספר סיבות, השפעתו של המרכז הבבלי הלכה וגברה בעוד השפעתו של המרכז הארץ-ישראלי הלכה והתמעטה.

במהלך המאה ה-10 החלה שקיעה הדרגתית של שני המרכזים היהודיים, בעקבות התערערות השלטון הערבי (הח'ליפות העבאסית). מתחים פוליטיים וכלכליים הקשו על יכולת החזקת ה"ישיבה", והתלות הרוחנית של יהודי התפוצות בשני המרכזים פחתה ככל שאלו הצמיחו מתוכם תלמידי חכמים והקימו ישיבות ובתי מדרש עצמאיים. באותה תקופה עלה קרנן של שתי קהילות יהודיות חשובות, אחת במרכז אירופה: על גדות נהר הריין; והשנייה בדרום-מערבה: בחצי האי האיברי.

קיצור תולדות יהדות אשכנז

החל מימי הביניים משמש השם "אשכנז" לתיאור אזור גרמניה ונהר הריין, על שם נכדו של יפת בן נח¹, שמקובל לראות בו את אביהם של עמי צפון אירופה. אגדות רבות נכרכו סביב סיפורה של ההתיישבות היהודית בעמק הריין וקשה להכריע בשאלות מתי ומהיכן בדיוק הגיעו היהודים

למקום. עם זאת, במנהגים ובנוסח התפילות ניתן למצוא רמזים משמעותיים על כך שהיהודים הראשונים במרכז אירופה הגיעו מארץ ישראל. מקובל להניח שהם צאצאי שבויים יהודיים שהובאו לאיטליה על ידי הרומאים לאחר כיבוש ממלכת יהודה. יהודים אלו היגרו צפונה בעקבות ההזדמנויות שהעניקו להם שליטי גרמניה במאה ה-9, שהעריכו את יושרם ויכולת תרומתם הכלכלית והגנו על זכויותיהם הפרטיות והקהילתיות.

בשנת ה'תתנ"ו (1096) התקיים "מסע הצלב" הראשון שהמיט חורבן על שלוש הקהילות החשובות ביותר באשכנז, בערים שפייר, מיינץ וורמס. מאז, פרעות, גזירות, מעשי טבח וחוקים מפלים הפכו למסגרת החיים השגרתית של יהודי מרכז ומערב אירופה. ואולם, חרף הקשיים החומריים, קול התורה היהודית המשיך להדהד ברמה ברחבי מרכז ומערב אירופה וישיבותיה הגדולות פיתחו את שיטת הלימוד המפולפלת של "התוספות", אשר חוללה מהפכה בפיענוח רזי התלמוד.

במהלך המאה ה-14 התגברו הפרעות ביהודים על ידי ההמון הנוצרי הנבער שהוסת להאשים את היהודים במצבם הירוד, ובפרט במגפת הדבר הקטלנית שנקראה "המוות השחור". בעקבות זאת החלה נהירה יהודית מזרחה – לארצות הסלאביות (פולין, ליטא אוקראינה ומערב רוסיה) שם זכו להגנה יחסית בחסות הממלכה הפולנית. אט אט, הפכה אירופה המזרחית לתפוצה היהודית הגדולה בעולם, כששפת ה"יידיש" (תערובת של ניב גרמני עתיק עם מילים מלשון-הקודש, ארמית ושפות סלאביות) שהתפתחה בקרב יהודי אשכנז, הייתה לשפה המדוברת ביותר בפיות יהודי העולם.

בהמשך, הגיעו האפליה, הגזירות, הרדיפות, עלילות הדם, והפרעות גם למזרח אירופה, כשהמפורסמים שבהם ידועים בתור "גזירות ת"ח ות"ט", בשנת 1648, במהלכן נרצחו ועונו עשרות אלפי יהודים. יהדות מזרח אירופה המדממת מצאה נחמה, עידוד ושיקום רוחני עם זריחת אורה של תנועת החסידות שייסד הבעל שם טוב, שהפיחה רוח חיים בשמירת המצוות והזהות היהודית, גם בקרב המון העם שקשיי היומיום לא אפשרו לו להקדיש את עתותיו ללימוד התורה.

ואולם, הפרק הכואב והקשה ביותר בתולדותיה של יהדות אירופה כולה היה במהלך המאה ה-20, כאשר הקומוניזם הרוסי במזרח ואויביהם הנאצים מהמערב הנחיתו במקביל את מכותיהם על היהודים; בעוד מיליוני יהודים נרצחו בדם קר, מיליוני יהודים אחרים היו נתונים תחת מתקפת דיכוי שביקשה למחוק את זהותם ודתם.

קיצור תולדות יהדות ספרד

"ספרד" היא השם העברי של חצי האי האיברי ("אספמיה" בלשון חז"ל)². יהודים התיישבו בחצי האי האיברי כבר מהמאה ה-3 לספ"ה, ואולי אף הרבה לפני כן, עוד בימי בית המקדש הראשון. ישנה אפילו מסורת הטוענת שאַדְנִיָּךְם שר-האוצר של שלמה המלך, בילה שם את סוף חייו. עם התפוררות המרכז היהודי בבבל, החלו חכמי הקהילה, שינקו את מורשתם הרוחנית בישיבות בבל ובתלמידיהן, לראות בעצמם את יורשיהם הרוחניים וממשיכי דרכם של ה"גאונים" – ראשי הישיבות בבבל.

לשיא פריחתה הגיעה קהילת יהודי ספרד בין המאה ה-10 ועד אמצע המאה ה-12, תחת השלטון המוסלמי, לאחר התפוררות המרכז היהודי בבבל. בתקופה זו, המכונה "תור הזהב" של יהדות ספרד, נעשתה הקהילה לאחת המפוארות בתולדות עם ישראל וגדלו בה תלמידי חכמים, הוגים, משוררים ומדענים שכתביהם ויצירותיהם המגוונות נלמדות ומשפיעות עד ימנו. בין הבולטים בחכמי ישראל הספרדים מתקופת תור הזהב ניתן למנות את רבי שמואל הנגיד, רבינו בחיי אבן פקודה, רבי שלמה אבן גבירול, רבי אברהם אבן עזרא, הרמב"ם (שנמלט מספרד בצעירותו בעקבות הכיבוש המוסלמי-קנאי), ועוד רבים.

בהמשך, הפכה ספרד לנוצרית-קתולית והיהודים החלו לסבול מעוינות ורדיפות שהלכו והתחזקו עם השנים. ואולם, למרות הזעזועים והגזירות, אדמת ספרד המשיכה להצמיח גדולי עולם כמו רבינו יונה, הר"ן, רבי יוסף אלבו ודון יצחק אברבנל, עד שהקיץ עליה הקץ המר עם חקיקת גזירת הגירוש.

בשנת ה'רנ"ב (1492), חתמו מלכי ספרד הקתוליים, פרדיננד ואיזבלה, על צו גירוש לכל היהודים בארצם מלבד אלו שימירו את דתם לנצרות. רבים מיהודי ספרד היגרו לממלכת פורטוגל השכנה, אך מהר מאוד הצטרף גם מלך פורטוגל לרדיפת היהודים וכפה על כל יהודי ממלכתו להמיר את דתם לנצרות ולנטוש את חיי היהדות.

בעוד מיעוט היהודים נשאר בממלכות הספרדיות ושמר במחתרת על האמונה היהודית וקיום המצוות, רוב יהודי חצי האי האיברי נדדו במסעות קשים ומפרכים ונפוצו לכל עבר, כשהם דבקים במנהגי אבותיהם ומשמרים בפיהם את השימוש בניבי השפה הספרדית שעם הזמן התגבשו לכדי שפה ספרדית-יהודית שקיבלה את השם "לַדִּינוֹ".

קהילות גדולות ומרוכזות של מגורשים הוקמו מחדש בערים שונות במרחבי האימפריה העות'מאנית וצפון אפריקה. בהמשך, רבים מצאצאי ה"אנוסים" שהמשיכו את חייהם בספרד

תוך שמירה בסתר על זהותם היהודית, יצאו מספרד וחזרו לקיים חיים יהודיים בגלוי בקהילות עצמאיות באירופה (בפרט באמסטרדם ובלונדון) ובאפריקה.

לא אשכנזים, לא ספרדים

השפעתם הדרמטית של מגורשי ספרד ופורטוגל על הקהילות היהודיות הוותיקות בערים הקולטות, גרמה לכך שברבות הימים המונח "ספרדים" משמש לעתים כשם כולל לכל יהודי ארצות האסלאם – גם אלו שאינם נמנים על צאצאיהם של המגורשים. המדייקים בימינו נוהגים להשתמש במונחים אחרים, המשקפים בצורה יותר מהימנה את יהודי ארצות האסלאם: "עדות המזרח" – כלפי יהודי המזרח התיכון ומרכז אסיה; ו"יהודי צפון אפריקה", או "המערביים" – ביחס ליהודי צפון-מערב אפריקה (מרוקו, תוניסיה, לוב ואלג'יריה).

משום כך, קהילות רבות המסווגות כיום תחת הכותרת "ספרדים" אינן ספרדיות כלל וכלל. דוגמה מובהקת לכך היא יהודי תימן, שמסורתם הייחודית עתיקה מאוד ולא עברה דרך ספרד; יהודי פרס, הדוברים את השפה הפרסית-יהודית ומייחסים את שורשיהם לגלות בבל, טרם הקמת בית המקדש השני, הושפעו רק במידה מועטה ממורשתם של מגורשי ספרד; וגם יהודי איטליה ויוון היו קהילות משגשגות בפני עצמן, עם מנהגים ושפות שהיו ייחודיים להם, למרות שכיום, בעיקר משום שרבים מהם נרצחו בשואה, מסורותיהם הייחודיות כמעט נכחדו והן נשמרות רק באופן חלקי על ידי מיעוט קטן מצאצאיהם.

כמו כן, בעבר הייתה זהות קהילתית נפרדת ליהודי ארצות ערב, שנקראו ה"מוסתערבים", עד שאלו התמזגו אט אט עם מגורשי ספרד וצאצאיהם והושפעו ממנהיגיהם ותרבותם.

דמויות מרכזיות

במשך אלף שנים האירו את שמי העולם היהודי אלפים רבים של רבנים, מנהיגים, הוגים, תלמידי חכמים ופוסקי הלכה דגולים, הן מקרב הספרדים והן מקרב האשכנזים. להלן רשימה של דמויות המפתח בהתהוות הזהות ההלכתית או הקהילתית של שתי העדות במחצית הראשונה של האלף השנים:

- **רבי חסדאי אבן שפרוט** (ספרד, 915–975): רב, רופא ומדינאי עשיר שהוביל את יהדות ספרד לגדולה. תחת הנהגתו, הפכה קורדובה למרכז משגשג של לימוד תורה וחיים יהודיים פורחים.

- **רבנו גרשום, "מאור הגולה"** (אשכנז, 960–1040): הבולט ביותר בין ראשוני חכמי אשכנז. נודע בתקנותיו, המוכרות בתור "חרם דרבנו גרשום", כולל האיסור על קריאת מכתבים של אחרים והאיסור לשאת ריבוי נשים.
- **רבינו יצחק אלפאסי, "הרי"ף"** (ספרד, 1013–1103): יצר סיכום תמציתי של הלכות התלמוד בבלי תוך התמקדות בעיקרי הדינים והכרעות במחלוקות רבות. חיבורו, שנקרא "הלכות רב אלפס", הפך ליסוד הבסיסי ביותר בתשתית פסיקת ההלכה בדורות הבאים, בעיקר בקרב הספרדים.
- **רבינו שלמה יצחקי, "רש"י"** (אשכנז, 1040–1105): ראש מפרשי התנ"ך והתלמוד ומנהיג הקהילות היהודיות בגרמניה וצרפת. פסיקותיו קובצו על ידי תלמידיו וביססו את פסיקת ההלכה האשכנזית.
- **רבי יעקב בן מאיר, "רבינו תם"** (אשכנז, 1100–1171): נכדו של רש"י, מראשי ומייסדי שיטת הלימוד של "התוספות" – ניתוח אנליטי של סוגיות התלמוד תוך שאיפה לחשיפת חשיבה אחידה כלל-תלמודית באמצעות הפשטה והגדרה מחדש של המושגים ההלכתיים. ניצל בנס ממוות בידי הצלבנים; רבים מחבריו החכמים, למרבה הכאב, לא זכו להינצל.
- **רבינו משה בן מימון, "רמב"ם"** (ספרד, 1135–1204): נולד בספרד ובה עוצבה זהותו התורנית. הדמות הרבנית שהיא אולי המפורסמת והמשפיעה ביותר באלף השנים האחרונות הן בתחום ההלכה והן בתחום המחשבה היהודית. כתב עשרות חיבורים רחבי היקף במגוון עצום של נושאים – כולל פירוש למשנה, הלכה, אמונה, הגות, פילוסופיה ורפואה – שניסחו וארגנו מחדש את עולם הידע התורני ואיפשרו את הפצתו בדור רדוף צרות והפכו לשלד המרכזי של הספרות התורנית עד לימינו.
- **רבינו משה בן נחמן, "רמב"ן"** (ספרד, 1194–1270): מנהיג הוגה פוסק ומפרש שנתן לראשונה ביטוי פומבי לחוכמת הקבלה (תורת הסוד), ומיזג את שיטת הלימוד האשכנזית במסורת הספרדית המקורית.
- **רבינו שלמה בן אברהם בן אדרת, "רשב"א"** (ספרד, 1235–1310): תלמידו המובהק של הרמב"ן ומגדולי מפרשי התלמוד בדרכו. משיב הלכתי פורה שעיצב בפסיקותיו את חיי הפרט והכלל היהודיים בספרד ומחוצה לה.
- **רבינו מאיר בן ברוך, "המהר"ם מרוטנבורג"** (אשכנז, 1215–1293): מנהיג יהודי אשכנז בשלהי תור הזהב של יהודי חבל הריין ומאחרוני "בעלי התוספות". נאסר על ידי השלטונות וסירב להיפדות תמורת כופר בסכום מוגזם, כדי לא להכביד על הקהילה בתקדים סחיטה מסוכן, ולבסוף נפטר בשביו.

- **רבינו אשר בן יחיאל, "רא"ש"** (אשכנז-ספרד, 1250–1327): תלמידו המובהק של המהר"ם וגדול פוסקי אשכנז. נולד בגרמניה ונמלט לספרד ובה כתב את ספר ההלכה שלו בסגנון ספרדי על בסיס השיטה העיונית האשכנזית, עם התייחסות לפסיקה הספרד.
- **רבינו יעקב בן אשר, "בעל הטורים"** (אשכנז-ספרד 1269–1348): בנו של הרא"ש. סיכם את פסיקותיהם של אביו, הרי"ף והרמב"ם בכל נושאי ההלכה היומיומיים בארבעה כרכים שכל אחד מהם מקיף תחום אחר בחיי המעשה בעידן הגלות ומכונה בשם "טור" (על שם ארבעת טורי אבני-החן בתכשיט החזה של הכהן הגדול – ה"חושן").
- **רבינו יעקב בן משה הלוי מולין, "מהרי"ל"** (אשכנז, 1360–1427): מנהיג יהודי אשכנז בדור הפרעות שלאחר "הדְּבָר הַשְּׁחוּר". מכונן מנהגי אשכנז, במיוחד בענייני התפילות וסדרי בית הכנסת.
- **רבינו יוסף בן אפרים קארו, "בית יוסף" "מרן" "המחבר"** (ספרד, 1488–1575): מחבר הלכתי פורה, פוסק, מקובל ומנהיג. הסמכות ההלכתית המכריעה עבור כל קהילות ספרד והמזרח בדורות שאחר הגירוש, אותו חווה כילד צעיר. חיבורו הפסיקתי – ה"שולחן ערוך" – מציג הכרעה מעשית תמציתית על בסיס המבנה והתוכן של "ארבעה טורים" ומהווה קובץ ההלכה הנפוץ והשימושי ביותר בעם ישראל עד ימינו.
- **רבינו משה בן ישראל איסרליש, "רמ"א"** (אשכנז, 1530–1572): פוסק, ראש ישיבה ומקובל. כיהן כרבה של קראקוב והביא לשיא את מרכזה החדש של יהדות אשכנז במזרח אירופה. בין היתר, כתב הגהות על ה"שולחן ערוך" כדי לתת ביטוי לפסיקותיהם ומנהגיהם של חכמי אשכנז, והפך את החיבור המשולב למורה הדרך היומיומי גם בקהילות אשכנז.

בין האשכנזים לספרדים

השורשים הנפרדים של השיטה הספרדית מול השיטה האשכנזית, כשזו נעוצה במסורת הבבלית וזו במסורת הארץ-ישראלית, כמו גם ההתפתחות המקבילה של שתי הקבוצות בסביבות גיאוגרפיות ותרבותיות שונות זו מזו, יצרו הבדלים ניכרים ביניהן בשיטת הלימוד, בפסיקת ההלכה ובמנהגים, בשפה, בתרבות ובסגנון.

חשוב לציין שהספרות התורנית הבסיסית, וכן יסודות ההלכה והרוב המוחלט של המצוות והמנהגים – כולם זהים לחלוטין אצל האשכנזים והספרדים וגם אצל הקהילות היהודיות האחרות. לפיכך, למרות השוני הניכר לעין בין הקבוצות, התבוננות מעמיקה מגלה שרוב ההבדלים מסתמכים בדקויות הלכתיות או במנהגים, בעוד מחלוקות הלכתיות בין שתי מסורות הפסיקה שהן יסודיות ובעלי השלכות מעשיות חמורות, הן יחסית מעטות.

הנה כמה מההבדלים הבולטים בין האשכנזים לספרדים:

הגייה

לשון הקודש מורכבת מ-22 עיצורים (אותיות) ו-12 תנועות. שילוב כל אחד מהעיצורים עם כל אחת מהתנועות מייצר צליל אחר בהגיית השפה. ברבות השנים התפתחה שונות בהגיית השפה בין שתי הקבוצות. כך, בעוד הספרדים איבדו את האבחנה בין תנועות ועיצורים שונים (לדוגמה: האות ת' רפויה נהגית על ידי הספרדים באופן זהה לת' דגושה; התנועה קֶמֶץ נהגית לרוב כמו פֶתַח), האשכנזים איבדו את האבחנה בין עיצורים ותנועות אחרות (לדוגמה: האותיות פ' דגושה וק' נהגות על ידי רוב האשכנזים באופן זהה). זו הסיבה שאשכנזים יהגו את המילה "שבת" כ"שֶבֶס" ואילו הספרדים יאמרו "שֶבֶת".

תפילות ובית כנסת

ספר תורה אשכנזי עטוף במעיל קטיפה או בד שיש להסיר אותו על מנת לאפשר את פתיחת הספר; **ספר תורה ספרדי** מצוי, מותקן בתוך נרתיק קשיח המורכב משני חצאי תיבה גלילית, עשויה עץ או מתכת, המחברים זה לזה באמצעות ציר, וכך מתאפשרת פתיחת הספר בעודו בנרתיק, בצורה אנכית (את הסיבה להבדל – ראו כאן).

הן אצל האשכנזים והן אצל הספרדים, ה"בימה" (שולחן הקריאה בספר התורה) נמצאת במרכז בית הכנסת, ובחזית ממוקם ארון ספרי התורה, שבבית **כנסת אשכנזי** נקרא "ארון הקודש" ובבית **כנסת ספרדי** נקרא "ההיכל". עם זאת, בבית כנסת אשכנזי טיפוסי, יש גם "עמוד תפילה" המיועד עבור שליח הציבור וממוקם בחזית בית הכנסת, סמוך לארון הקודש, ואילו בבית כנסת ספרדי שליח הציבור מתפלל על בימת הקריאה.

רווקים אשכנזים יתפללו תפילת שחרית מעוטרים בתפילין, אך לא עטופים בטלית (למה? ראו כאן); אצל הספרדים כולם מתעטפים בטלית, גם הנשואים וגם הרווקים.

שוני בולט נוסף, שהיה נפוץ בעיקר בדורות עברו: בבית כנסת אשכנזי כל המושבים מסודרים בשורות כשפניהם לעבר ארון הקודש, ואילו בבתי כנסת ספרדים עתיקים המושבים מסודרים סביב הבימה ופונים לעברה (למרות שאת תפילת "שמונה עשרה" – הנקראת אצל הספרדים "תפילת העמידה" – מתפללים כולם לכיוון ירושלים).

אצל הספרדים, התפילה נקראת בנעימה משותפת על ידי כל הקהל כששליח הציבור רק מוביל את הקצב ומנווט את הנגינה; אצל האשכנזים, לרוב רק שליח הציבור נושא את קולו ברמה בעוד הקהל מאזין ומתפלל בשקט, ורק לפרקים "עונה" בקול בתגובה לקריאת החזן.

ויש הבדל גם באווירה: ברוב בתי הכנסת הספרדיים הילדים לוקחים חלק פעיל בקריאת קטעי התפילה וטקסי בית הכנסת ובאופן כללי האווירה חמה ורועשת; בבתי כנסת אשכנזים רבים (בעיקר לא-חסידיים) תפילת הציבור נושאת אופי יותר מאופק ומתון, והילדים תופסים בה מקום פחות מרכזי.

מנגינות התפילה הספרדית מבוססות על "מקאמים" – סולמות המוזיקה בשיטה המזרח-תיכונית, כשלכל חג ומועד יש "מקאם" משלו; החזנות האשכנזית מבוססת על סולמות המוזיקה האירופאית הקלאסית, כשלכל תפילה ותפילה יש מנגינה מלודית מסורתית משלה, הנשמרת ומבוצעת בדייקנות ("נוסח").

השוני בין נוסחי התפילה מורגש במיוחד ברגעי השיא של השנה, בתפילות "הימים הנוראים":

במשך 40 יום לפני יום הכיפורים, החל מראש חודש אלול, הספרדים קמים מוקדם לומר תפילות תחנונים הידועות כ"סליחות"; האשכנזים מתחילים לומר "סליחות" רק במוצאי שבת שלפני ראש השנה (או לכל היותר שבוע לפני כן).

כמו כן, עבור כל אשכנזי, שיאה של השנה היהודית הוא ללא ספק השירה הדרמטית של תפילת "כל נדרי" בכניסת ליל יום הכיפורים, כשהקהל מצטרף חרישית לחזנות הרועמת והמלודית של החזן. יהודי אשכנזי שהיה נקלע לבית כנסת ספרדי בימי הביניים, עשוי היה לגלות שתפילה זו כלל לא נאמרת! (אם כי, ברבות הימים תפילה זו הוכנסה גם לנוסח התפילה הספרדי); מנגד, חלק נכבד מהפיוטים והתפילות המרגשות ביותר של הימים הנוראיים בנוסח הספרדי (כמו "חטאנו לפניך", "א-ל נורא עלילה" ועוד) לא מופיעים במחזורי התפילה האשכנזיים.

הלכות ומנהגים

כאמור, רבים הם ההבדלים בין מנהגי אשכנז למנהגי ספרד, אך לרוב השוני מסתכם בצורת קיום אותה ההלכה, ולא משקף הבדל הלכתי עקרוני. עם זאת, ישנן מספר מחלוקות הלכתיות משמעותיות בין אשכנזים לספרדים ובמקרים אלו האסור והמותר ליהודי האשכנזי יהיה שונה מהאסור והמותר ליהודי הספרדי. נציין כמה דוגמאות מפורסמות:

- **קטניות בפסח.** למרות שמהתורה אסור לאכול רק מזון או משקה המכילים "חמץ" – כלומר מין מ"חמשת מיני הדגן" (חיטה, כוסמין, שעורה, שיבולת-שועל ושיפון) שעבר תסיסה כימית – בקהילות אשכנז התקבע המנהג להימנע גם מאכילת קטניות ומיני דגנים אחרים במהלך כל הפסח, בגלל החשש מהימצאות גרגירים של מיני דגנים אסורים בין גרגירי הקטניות, עקב האחסון והשיווק המשותף שלהם. תקנה זו לא התקבלה ברוב קהילות הספרדים המסתפקים בבדיקה קפדנית של גרגירי הקטניות והדגנים המותרים, ולא נמנעים מאכילתם בפסח.
- **בשר "חלק".** התורה אוסרת לאכול בשר של בהמה "טריפה" – כלומר העונה לאחד או יותר מתסמיני החולי שההלכה מכירה בהם כבעיות בריאותיות מסוכנות. אחד מהתסמינים הנפוצים יחסית הוא הופעת קרומים או חוטים, הנקראים "סייכות", על ריאות הבהמה. במקרים מסוימים, "סייכות" שיחשיבו את הבהמה כטריפה ואסורה באכילה לפי הפסיקה הספרדית, עשויות להימצא כבלתי בעייתיות לפי הפסיקה האשכנזית, אם יימצא שקרום הריאה שתחתיהן שלם.
- **בישול עכו"ם.** חכמים אסרו לאכול תבשיל או מאפה שהוכן על ידי גוי, גם אם כל הרכיבים שלו כשרים. לפי האשכנזים, די בכך שהיהודי הדליק את אש הכירה או התנור על מנת להחשיב את התבשיל או המאפה כ"בישול יהודי" ולפתור את המנה מאיסור "בישול עכו"ם" (עכו"ם הוא כינוי ל"עובדי כוכבים ומזלות", כלומר עובדי עבודה-זרה); לפי הספרדים, המאפה או התבשיל נחשב כ"בישול עכו"ם" ואסור, אלא אם כן היהודי היה שותף פעיל יותר והניח במו ידיו את המאכל על גבי האש.
- **חרם דרבנו גרשום.** תקנה אשכנזית נוספת שכיום הפכה לנורמה ההלכתית המקובלת גם אצל הספרדים, אך בעבר התקבלה באופן רשמי רק על ידי האשכנזים, היא אחת מהתקנות המיוחסות ל"רבינו גרשום מאור הגולה" – אחד מגדולי ראשוני חכמי אשכנז, האוסרת על גבר להיות נשוי ליותר מאישה אחת, גם בתנאים ובנסיבות שבהם הדבר מותר לפי התורה ותקנות חז"ל.

שפות ושמות

השפות המדוברות ביותר כיום בפיהם של היהודים בעולם הן עברית ואנגלית, אולם במאות השנים שקדמו למלחמת העולם השנייה רוב היהודים האשכנזים דיברו יידיש והספרדים שוחחו בעיקר בלדינו, פורטוגזית או ערבית-יהודית. העובדה הזו מסבירה מדוע גם במאה האחרונה – ובמידה פחותה גם כיום – יש הבדלים בין השמות האשכנזיים לשמות הספרדיים:

ספרדים עשויים לקרוא לילדיהם בשמות "פורטונה" או "סלבדור" – שהם תרגום ספרדי לשמות "מזל" ו"יהושע"; לעומת זאת אשכנזים יתנו שמות כמו "נולן" ו"גולדה" שהם תרגום של "זאב" ו"זהבה".

מאכלים ותרבות

וכמובן, אי אפשר בלי להתייחס להבדל בין המטבח הספרדי לאשכנזי... חלק מהמאכלים המזוהים בעולם בתור "מאכלים יהודיים" – גפילטע פיש, קישקע (מעיים ממולאים), קוגל תפוחי אדמה, טשולנט וכבד קצוץ – הם כולם מאכלים אשכנזיים; לספרדים יש סגנון קולינרי שונה לחלוטין. כך, האשכנזים אוכלים טשולנט בשבת בצהריים, הספרדים קוראים לקדירת השבת שלהם "חמין", מתבלים אותה בנדיבות ומוסיפים בה ביצים קשות.

נוסח "ספרד"

הנה היבט מרתק (ומבלבל במקצת) של ההפריה ההדדית בין אשכנז לספרד. נוסח התפילה המסורתי של יהדות אשכנז ידועה בתור "נוסח אשכנז". עם עליית תנועת החסידות, החלו רבים לשלב אלמנטים שונים מהנוסח הספרדי בתפילותיהם, שכן המסורת הספרדית הייתה מועדפת על ה"מקובלים" בגלל התאמתה לכוונות הקבליות של התפילה – בפרט לפי תורתו של גדול חכמי הקבלה, רבינו יצחק לוריא אשכנזי ("האר"י"). נוסח הכלאיים החדש נודע בשם "נוסח ספרד" או "נוסח האר"י".

מה שאומר שסידור תפילה ב"נוסח ספרד" משמש בסבירות גבוהה עבור חסידים אשכנזים, ולא – כפי שרבים טועים לחשוב – ליהודים יוצאי עדות המזרח, המכנים את נוסח תפילתם "נוסח עדות המזרח" או "נוסח ספרדי", כדי להבדילו מהנוסח המשולב של תלמידי האר"י.

זוהי דוגמה מעניינת לכך שאשכנז וספרד אינם שני זרמים ביהדות אלא שני עמודים מרכזיים בתשתית המסורת היהודית המשותפת לכל עם ישראל.